

Mikulášek, Alexej

K některým otázkám recepcce díla Christopa von Schmidta v české a slovenské literatuře : (se zřetelem ke sporným problémovým okruhům)

Opera Slavica. 1997, vol. 7, iss. 1, pp. 22-32

ISSN 1211-7676

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/116785>

Access Date: 21. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

K NĚKTERÝM OTÁZKÁM RECEPCE DÍLA CHRISTOPHA VON SCHMIDA V ČESKÉ A SLOVENSKÉ LITERATUŘE (se zřetelem ke sporným problémovým okruhům)

Alexej Mikulášek

Literární tvorba bavorského spisovatele Christoha von Schmida (15. 8. 1768 v Dinkelsbühlu - 3. 9. 1854 v Augsburgu), skladatele duchovních písní a básní pro církevní potřeby, adaptátora biblických příběhů, vydavatele katechismu a modlitebních knih, avšak zejména autora sentimentálně mravoučných próz, dramát a exempel pro děti, mládež a lidové publikum, je velmi rozsáhlá.¹ Jakkoli jsou její literárně umělecké kvality problematické (měřeno ovšem hledisky moderní literatury, bez přihlídnutí ke specifice žánru sentimentální didaktické povídky² v období biedermeieru), musíme charakterizovat nejen literárně sociologický (čtenářský) význam jeho děl jako nesporný a mnohovězebný. „Oficiálně“ byl vyjádřen mnoha hodnostmi, včetně povýšení do šlechtického stavu (1837), získání titulu „Ritter des Verdienstordens der bayerischen Krone“ (rovněž 1837), čestného doktorátu teologické fakulty Univerzity Karlovy (1848) a řady církevních a světských poct. Tak široce aktualizovaná receptibilita jeho „knížek pro mládež a lid“ je obdivuhodná a učinila z něj čtenářsky nejpopulárnějšího katolického spisovatele nejen Bavorska, ale i zemí Rakousko-Uherské monarchie, resp. Zemí s výraznou mocí katolické církve, neboť podporovala její univerzalistické snahy v období ponapoleonském. Jeho široká ediční obliba např. ve Slovinsku, v Čechách, na Moravě i na Slovensku, ale i ve Francii či v Itálii, jeho prokazatelný vliv na podobu tzv. lidové četby

¹ Z nejdůležitější literatury o Christophu von Schmidovi vybráme: Bernhart, J.: Christoph v. Schmid. In: *Lebensbilder aus dem Bayerischen Schwaben*. Band 5. München, Max Hueber Verlag 1956, s. 307 - 343. Pömbacher, H.: Christoph Schmid und die Literatur. In: *Christoph von Schmid und seine Zeit*. München 1968, s. 123 - 132. Baumgärtner, A. C.: Schmid, Christoph von. In: *Lexikon der Kinder- und Jugendliteratur*. Band 3. Institut für Jugendbuchforschung in Frankfurt/Main. Beltz Verlag, Weinheim u und Basel 1979, s. 290 - 292. Schmid, Ch.: *Erinnerungen aus meinem Leben*. Bdch. 1 - 4. Augsburg, J. Wolff 1853 - 1857.

² K pojmu „didaktická literatura“ a „mravoučná povídka“ srov. Mikulášek, A.: *Mravoučná literatura jako literární fakt*. Brno (disertační práce) 1993. Zde i další literatura předmětu.

(jejíž součástí byla i tzv. ženská, dívčí četba a samozřejmě i četba mládeže), a tematický ohlas v díle některých umělecky reprezentativních osobností českého obrození (Karel Alois Vinařický, Václav Kliment Klicpera, Josef Kajetán Tyl ad.)³ nám dávají poměrně široké látkové pole, z něhož můžeme čerpat náměty nejen pro literárně sociologické bádání.

Osobnost a dílo Ch. von Schmidta jsou jistě předmětem germanistického studia, avšak schopností přesahovat daný region (bavorské Švábsko) a vstupovat do meziliterárních vztahů se stává jevem zajímavým i pro literární komparatistiku a slavistiku. V bohemistickém i slovackistickém studiu mu věnovala největší pozornost teorie a historie literatury pro mládež, což pochopitelně souviselo s intencí Schmidových spisů, „für Aeltern und Kinder erzählt“, psaných „für Kinder und Kinderfreunde“, „für die Christen unserer Zeit“, „für die lieben Kleinen“ atp. a překladatelsky prezentovaných v různých formách překladů, úprav, parafrází a adaptací jako „dárek pilným dítkám“, „povídka pro květoucí věk“ nebo „pre milú mládež a pre pospolítý ľud“. Jeho práce jsou rovněž studovány teorií triviální či populární literatury, což souvisí s jejich strukturními zvláštnostmi, důrazem na zjednodušenou, přehlednou, obecně přístupnou stavbu, naivní myšlenkovou tkáň, okázalou demonstrativnost a sentimentalitu i na jednoduchého, prostého čtenáře. Jak uvádí slovinský badatel Miran Hladnik, byla jeho díla žánrově prezentována jako „misijonske, mučeníške, zgodovinske povesti“⁴ a hojně vydávaná. Např. Schmidova sentimentálně mravoučná adaptace knížky lidového čtení o Jenověře (látka v Čechách a na Moravě známá zvláště v barokizujícím pojetí Martina von Cochem ještě hluboko do 19. století pod titulem Svatá Jenověfa. Křivdu snášejičím matronám ku potěšení vydaná), přesněji Schmidova adaptace cochemovské látky pod názvem Eine der schönsten und rührendsten Geschichten des Alterthums, neu erzählt für alle guten Menschen, besonders für Mütter und Kinder, která cochemovskou předlohu v průběhu minulého století edičně vytlačovala, byla v Čechách i na Moravě známá v překladech Josefa Hradeckého, Leopolda Viršinka, J. Vávry Lomnického, Václava Rodomila Krameria, Josefa Václava Zimmermanna, Josefa Pečírky ad. (první překlad pochází

³ Nejvýrazněji se však uplatňoval v tzv. lidové četbě, např. v díle M. D. Rettigové, Marie Antonie, Václava Rodomila Krameria ad. Karel Alois Vinařický v článku O novějších spisech českých pro mládež a lid (Časopis pro katolické duchovenstvo 2, 1829, č. 1, s. 135 - 144) považuje Schmidta za nejvýraznějšího ze „spisovatelů prostonárodních“ a kladě jej za vzor domácí literatury. Srov. rovněž naši studii K problematice recepcie mravoučné povídky Christoha von Schmidta v české obrozenské literatuře. Estetika 1996, č. 3-4 (v tisku).

⁴ Hladnik, M.: Trivialna literatura. Ljubljana 1983, s. 75.

asi z roku 1818, poslední z roku 1894). Rovněž ve Slovinsku se těšila kniha značné ediční přízni - byla vydána šestkrát. Je přitom třeba poznamenat, že Schmidovo začlenění do oblasti triviální, tedy zcela umělecky nehodnotné a pokleslé literatury není zcela neproblematické, neboť např. Schmidovo ztvárnění látky o Jenovéře je prokazatelně beletrističtější, literárně kvalitnější než cochemovské, z něhož čerpal. Rovněž ve slovenské literární vědě je věnována Schmidovi okrajová pozornost jako autoru, z něhož bylo překládáno a adaptováno pro potřeby mládeže a „pospolitého ľudu“.

Máme-li se zamyslet nad charakterem recepcce Schmidových tisků v českém a slovenském literárním prostředí, nelze opomenout několik hledisek. První si označme jako *křesťansko, resp. katolícko náboženské*. Schmid byl katolický kněz, jakkoli tolerantní a osvícený (např. se prudce ohrazoval proti tomu, že byl v některých zemích vydáván za protestanta)⁵ a jeho dílo vplývalo do proudu literatury, mající za úkol upevňovat a šířit katolické náboženství a v jeho duchu posilovat malověrné, trpící a strádající, utěšovat, budit důvěru v „záračné řízení Boží na zemi“, jež je konec konců vždy spravedlivé a nabízí odměnu pro všechny, kteří jdou v jeho šlépějích. Druhé hledisko můžeme označit jako *sociologické*. Těžiště překladů, úprav a adaptací jeho děl spadá do doby konstituující se měšťanské, buržoazní společnosti nejen jako nositele a tlumočnicka národně uvědomovacích snah, ale jako představitele „koupěschopné“ čtenářské základny se specifickými čtenářskými potřebami a ideologií. A jakkoli bylo dílo Schmidovo psáno pro „všechny křesťany“ a navazovalo na ideály římsko-katolické univerzality, stírající národní zvláštnosti ve prospěch vyššího celku, samo neslo rysy bavorského *biedermeieru* a bylo pak tlumočeno s ediční potřebou včlenit je ústrojně do celku konkrétních národních literatur nejednou s tendencí vlasteneckou. Další hledisko, jež přistupuje k našemu zamyšlení, je *umělecký sentimentalismus* jako jistý směr či tendence ovlivňující Schmidovu literární metodu, ať již ve výběru tématu, v. pojetí vypravěče, v konstrukci děje, pojetí a výstavbě postav atp. Základem Schmidovy manipulační strategie je dojmavost, potřeba čtenáře zasáhnout citově, vzbudit pozitivní a negativní emoce, přivést jej k rozjímání, sebezpytování atp. V jeho díle hrají mimořádnou roli slzy, které kanou, jsou „vylévány“ z očí postav jako důkaz lítosti, radosti, dojetí, bolesti, doprovází vróucí modlitbu, setkání po letech odloučení, třpytí se v očích obráceného hříšníka, jsou výrazem kajícího atp. S touto vypjatou emocionalitou, která činí z postav jakési „věšáky na emoce“, zbavuje je charakteru a jakékoli

⁵ Srov. *Contes dédiés à l'adolescence...* Paris - Strasbourg 1836, zde předmluva na s. VII - X.

individuální tvářnosti, souvisí těsné sepětí Schmidovo s lidovou četbou, resp. S knížkami lidového čtení, jejichž látky adaptoval a jimž se chtěl nejen vyrovnat, ale současně je „Bohem osvícený rozumem“ i literárně předčít. Hledisko lidové, popř. měšťanské četby je třeba vzít v úvahu, neboť Schmid měl snahu vyrovnat se knížkám lidového čtení v jejich populárnosti, jímavosti, eliminovat prvky fantastické a učinit z pouhé komerce nástroj christianizační, filantropicky ušlechtilý a životně „užitečný“. Odtud také trivializovaná, maximálně zjednodušená stavba Schmidových děl, schematizovaných pro potřeby mravoučné a věroučné. Toto *didakticko mravoučné* hledisko pak sehrávalo jistě významnou roli i v počtech překladů, orientovaných nejen na dospělého, ale i na dětského čtenáře. Vystupuje nejotevřeněji v partiích poučně kazatelských, exklamačních, exemplifikačních, kdy je zobrazená skutečnost pojata jako soubor příkladů.⁶

Schmidův svět je uspořádán rozumně, vše v něm zapadá do sebe a vzájemně se podporuje. Nejvyšším rozumem je tu Bůh, jehož řízení na zemi je prosto okázalých zázraků - zázračnost se projevuje v podobě osudových náhod, nevypomáhajících si biblickou či legendistickou zázračností. Schmid v této souvislosti psal o zázračném řízení Božím zde na zemi, projevujícím se účelností a hierarchickým uspořádáním bytí. Kdo se odvěkému božímu řádu podřídí (resp. jej naplní), ten bude odměněn, i přes těžké zkoušky a protivenství. Kdo se mu vzepře, ten je potrestán, jako např. Golo z Jenovéfy - šílenstvím, nebo Dětrich (z povídky *Der gute Fridolin und der böse Dietrich*) - smrtí. Tuto představu, v umělecky reprezentativní podobě zpracovanou na látkách lidové baladiky v české literatuře Karlem Jaromírem Erbenem, zrcadlí celé Schmidovo dílo.⁷ Výjimkou není ani báseň *Der Abend im Gebirge*, která bývá připomínána u zrodu Máchovy německy psané básně *Der Eremit*. A právě problém recepce rané Schmidovy sentimentální poezie mladým Máchou je prvním relativně sporným problémovým okruhem, jemuž budeme věnovat analytickou pozornost.

Ukázali jsem již jinde, jak se čeští umělci i skladatelé mravoučných knih pro lid a mládež vyrovnávali se schmidovskými texty, jak je upravovali, a to na pozadí srovnání povídky *Wie Heinrich von Eichenfels zur Erkenntniß Gottes kam* (Landshut 1817) a dramatu Václava Klimenta Klicpery nazvaného *Lou-*

⁶ I memoáry nazvané *Erinnerungen aus meinem Leben* neopouštějí exemplifikační rámec, jakkoli jsou považovány za Schmidovu nejjivotnější prózu.

⁷ První zásadní kritiku Schmidových povídek podal v české literatuře Vincenc Zahradník v recenzi *Erzählungen dem blühenden Alter gewidmet von dem Verfasser der Ostereyer*. Časopis pro katolické duchovenstvo 12, 1839, sv. 3, s. 562 - 564.

pež. V tomto případě šlo o prokazatelnou adaptaci, k níž se ostatně Klicpera hlásil i podtitulem. Nyní se pokusme ověřit domněnku, podle níž existuje přímá souvislost mezi Schmidem a ranou Máchovou tvorbou, jak byla vyslovena Pavlem Eisnerem a Vladimírem Štěpánkem, konkrétně na dvou verzích německy psaného Eremity (příp. s přesahem k česky psané básni Svatý Ivan), jakkoli tyto texty nevznikly adaptací schmidovské látky.

Máchův *Der Eremit* (zvláště jeho druhá varianta) evokuje idylicko tragic-
ký obraz poustevny (idylično se projevuje v obrázku uprostřed údolí stojící
slaměné chýše, ovocné zahrádky s potůčkem pod okny, jenž se vlévá do jezera.
Všude plno květin, vpravo kaplička opřená o skálu. Ptáčci a zvonek velebí
svým hlasem Stvořitele). Podobnou atmosféru vykresluje Schmid zpravidla
tam, kde mu vystupuje postava poustevníka, např. Menráda v Heinrichovi von
Eichenfels, avšak samotný idylický obrázek je konstantním příznakem tohoto
tematického okruhu, resp. je příznakový pro žánr idyly a dobově cítěné idyli-
čno. V básni *Der Abend im Gebirge* se setkáváme s poustevnou, ale v horách,
s červánky ozařujícími les a háj, s potůčkem, a kapličkou a se zlatě zářícím kří-
žem. Poustevník u Schmidu žije sám, vzdálen všemu světskému, slouží jen
Bohu a odměnou je mu ctěná nevinnost. V prsou cítí božský klid. Slyš, hlaholí
jasný, čistý hlas zvonečku, a v háji zní ozvěnou... „Andacht regend, / Kummer
legend, / Tönt' s mit Macht - / Sagt der Gegend / Gute Nacht.“ Poté vše zmlkne
a „alles - zeiget Heiligthum“. Do básně vstupuje samotný autor, aby invokoval:
„Ach, erfülle / Auch mein Herz! / Sänst'ge, stille / Lust und Schmerz.“⁸ Schmi-
dova báseň je psána dvoustopým trochejem, „verši dosti virtuosně rýmovaný-
mi“⁹ a nese neklamně stopy nábožné vroucnosti. Idyla je tu svého druhu stvr-
zována Posvátmem, Tajemstvím, jež probouzí tichou radost a bolest v srdci
lyrického mluvčího. Pro Máchu je naopak typické - a bylo to mnohokrát do-
kazováno - rozušování idylického obrazu a romantická césura. V první verzi
Eremity není tak patrná jako v druhé, neboť romantický tragismus je přehlúš-
ván motivy jako „Täglich tönten Lobgesänge / Kleiner Vögelein, / Auf zum
blauen Himmelsbogen“¹⁰ nebo pozounů, které zvěstují nám vzkříšení. Onen
moderní životní pocit (a tedy i nepřímá polemika se Schmidem nebo Karlem
Sudimírem Šnajdrem, jehož baladu Poustevník motivicky využil) spíše zaznívá
z druhé verze Eremity, stejně jako z blízké Radosti (*Die Freude*). Zde se již

⁸ Auswahl von Gedichten für declamatorische Uebungen. Hrsg. von Alois Klar. Prag, Joseph Kraus 1822, s. 249.

⁹ Eisner, P.: *Okusy Ignáze Máchy*. Praha, Československý spisovatel 1956, s. 40.

¹⁰ Dílo Karla Hynka Máchy. Díl I. Red. F. Krčma. Praha, F. Borový 1928, s. 56 - 57).

zvýrazňují jiné rysy charakteru, a to že „In der Welt war er ein Fremdling“¹¹, tedy motiv cizince ve světě s tíží individuální samoty. Poustevník si dokonce přeje smrt proto, aby se v nebi setkal se svojí milou. Je zvýrazněn motiv mrtvého poustevníka a motiv času - chýši vzal plamen a nezbylo nic než hrob a kamenný kříž, jenž straší poutníka. Ještě silněji zní tento tragický - martyrstvím, nevinnou čistotou služebníka Božského, věčnou odplatou ani dalšími křesťanskými hodnotami nezviklatelný - v podstatě romantický životní pocit závěrem básně *Die Freude*, blízké H. Heinovi a J. Nerudovi: Když vše stvořené velebí Stvořitele, ozývají se v duši lyrického hrdiny tyto tóny: „Nur in meinem Herzen / Wüthen wilde Schmerzen, / Mich nur flieht die Ruh‘ / Und von meinem Wunden / Werd‘ ich nie gesunden, / Bis im Tode fällt das Auge zu.“¹² Návaznost na Schmidovskou, šfeji křesťansko idylickou látku je tedy polemic-ká, byť ještě ne zcela důsledně.

Neklamným faktem tedy zůstává, že mladý Mácha přišel do styku se sentimentální básnickou tvorbou, jak ji reprezentovaly antologie Aloise Klara (*Auswahl von Gedichten für declamatorische Uebungen*), a že existují některé motivické shody mezi *Abend im Gebirge* a *Der Eremit*, s příkladnou pečlivostí vyjmenované P. Eisnerem (zlatě se lesknoucí kříž, ozvěnou znějící zvoneček a některé volnější paralely). Eisner píše, že „je-li správný dohad, že k oběma versím *Eremity* a tím nepřímě ke vzniku *Svatého Ivana* přispěla i báseň *Schmidova*, rozšířil by se nám zas jednou kruh *Máchovy četby*. Sahal by pak od faráře *Christopha Schmid*a až po *Heina*.“¹³ Z těchto faktů lze dedukovat existenci literárního kontaktu, ale pravděpodobně volného („těsnější souvislost“ spatřuje *Vladimír Štěpánek* s baladou *Šnajdrovou*¹⁴, zatímco *Otokar Fischer* ve studii *K. H. Máchas deutsche Anfänge...*¹⁵ o *Schmidovi* mlčí). Prokazatelně více je rozdílů - v charakteru metra (*Schmid* střídá čtyřslabičný trochej s troj-slabičným, *Mácha* čtyřstopý trochej v pravidelných osmiveršových slokách, rovněž *Schmidovo* rýmové schema má osnovnou podobu a-a-b-a-b, zatímco *Máchovo* má v prvních dvou slokách podobu a-b-a-b-a-c-a-c, ostatní pak s pravidelně se rýmujícím druhým a čtvrtým a šestým a osmým veršem), ve výstavbě tématu (*Schmidův* poustevník má s *Máchovým Eremitou* málo společ-

¹¹ Tamtéž, s. 59.

¹² Tamtéž, s. 55.

¹³ Eisner, P.: *Okusy Ignaze Máchy*, s. 41.

¹⁴ Srov. *Štěpánek*, V.: *Karel Hynek Mácha*. Praha, Melantrich 1984, s. 82.

¹⁵ Fischer, O.: *K. H. Máchas deutsche Anfänge und der Kreis um Alois Klar*. In: *Xenie Pragensia*. s. Pragae, Societas neophilologorum... 1829, s. 233-259.

ného, snad jen to, co je obecně vlastní poustevnickému tematú), ale především v pojetí látky, jež je u Schmidy sentimentálně idylické a náboženské, oslavující lidskou oběť Bohu, jenž je jakoby rozpuštěn v poustevnickově bytí a přírodě, zatímco u Máchy jde o pojetí raně romantické, protiidylické (samota asociuje bolest a žal, touhu po zapomení, existenciální pocit cizince ve světě lidí - jenž Mácha rozvede později v básni Cizinec, navazující právě na druhou verzi Eremity - dále rozpornost - „Liebte nichts als seine Schmerzen“¹⁶, dokonce touha po smrti ne jako vykoupení, jako odměny za službu Bohu - tak je tomu např. u Svatého Ivana - ale z touhy užít znovu milou, což je tón subjektivní, osobní, světský). Dvojverší „Weil der Liebe stilles Glück ihm / Seine Gunst verneint“¹⁷ bychom však mohli chápat také jako polemiku se Schmidovou adorací onoho „svatého ticha“, oné posvátnosti, spjaté se „svatým mužem“, jenž je „Glück und Ruh“¹⁸ ačkoli přímé důkazy podat nemůžeme. Schmid totiž tlumočí nikoli individuální, ale obecně křesťanský motiv, který mohl Mácha nalézt i jinde...

Druhým sporným momentem recepce Schmidových děl je - vedle otázek atribučních, překladatelských ad. - i problém, zda existovala ve slovanských literaturách osobnost, která by se snažila obdobnou poetikou naplnit to, o co usiloval Christoph von Schmid. V české literatuře ji nedostatečně suplovaly M. D. Rettigová a Marie Antonie (to byl mj. i důvod, proč se Schmidovi dostalo tolika překladů a úprav - satureoval nedostatek domácí literatury pro lid), ale může se zdát, že bychom srovnatelného prozaika našli v literatuře slovenské, a to v Michalu Učnyovi. Podobně jako Schmid byl katolickým knězem, v roce 1890 dokonce jmenovaným čestným kanovníkem, podobně jako Schmid upravoval cizí látky a mravoučně je zhodnocoval. Právě M. Učnye současníci se Schmidem srovnávali a chtěli, aby se jeho pracemi „jako Nemci Krištofom Schmidom“ mohla slovenská literatura honosit. Tento názor Andreje Radlinského pak citují někteří badatelé (např. Ján Hudák¹⁹ nebo Dagmar Sabolová²⁰).

Peter Liba v monografii nazvané Čítanie starých otcov²¹ vyjmenovává přes třicet svazků Schmidových knih, vydaných v letech 1855 - 1918 na Slovensku. Z jeho práce vyplývá, že největšímu edičnímu zájmu se těšil Heinrich

¹⁶ Dílo Karla Hynka Máchy. Díl I., s. 59.

¹⁷ Tamtéž.

¹⁸ Auswahl von Gedichten... s. 248.

¹⁹ Hudák, J.: Literárne dielo Michala Učnyho. Slovenská literatúra 2, 1973, č. 5, s. 493 - 501.

²⁰ Sabolová, D.: Ohlas Manzoniho Snúbencov na Slovensku. In: K otázkam teórie a dejín prekladu na Slovensku III. Bratislava, Ústav svetovej literatúry SAV 1995, s. 133 - 145.

²¹ Martin, Matica slovenská 1970.

von Eichenfels (jméno dětské postavy bylo překládáno - patrně i pod českým vlivem - jako Jindřich Dubovský, Jindřich z Dubínova, Jaroslav Dubnický atp.). Jakkoli by nebylo nezajímavé srovnat zvláštnosti české a slovenské recepcce Schmidových děl, tj. jejich překlady, adaptace a literárně kritický ohlas, vždyť Schmidovy spisy se na Slovensko dostávají s relativním opožděním - věnujme pozornost „slovenskému Schmidovi“, a to Michalu Učnayovi. Výchoiskem našich úvah učiníme dva texty, publikované v časopisech Cyrill a Method, a to „preklad zo Schmidových spisov“ *Svätojanská muška* od Jána Kovalčíka²² a povídku *Vratislav, čili výstraha pred zlými tovaryšmi*, kterou M. Učnay zveřejnil v Katolických novinách pre dom a cirkev.²³

Svätojanská muška nese charakteristické znaky schmidovské sentimentální povídky: chudá vdova Marie se šestiletým synáčkem „Janíkem“ je nespravedlivě obviněna z toho, že dluží mladému sedlákovi 200 zlatých. Dluh však byl z větší části zapraven nedávno zesnulým manželem, ale chybí doklad. Marii hrozí exekuce, nařízená soudem. Večer před dražbou vládne v domku smutek, ale Janík matku utěšuje a žádá ji, aby se pomodlila k Bohu, neboť ten je „otcom sirôtok a vdôv“. Po společné vroucí modlitbě spatří Janík svatojanskou mušku, jak vlétá do domku a ukrývá se za skříní. Chce si ji prohlédnout, a naléhá proto na matku, aby skříní odstavila. Za ní najde Marie kalendář s vlastnoručním podpisem sedláka o výši splátek. Oba plesají. Ráno vyhledají soudce, exekuce je zrušena, mladý sedlák se zastydí a odpustí vdově zbytek dluhu. Soudce všechny vyzývá k pevnější víře v Boha, neboť příběh je zjevným znamením jeho milosti.

Takto parafrázovaný syžet by však mohl být napsán vcelku kýmkoliv, neboť podobná mravněvýchovná a věroučná exempla byla zvláště v literatuře pro mládež běžná. Pro Schmidu je však typický výrazný sentiment, mnohokrát opakovaný a stupňovaný motiv slz jako výrazu bolesti, obav, radosti, pokání atp. Dítě zde vystupuje jako andílek, jenž dojmá nevinností a čistou krásou. Příběh má budit soustrast, útrpnost, soucit a posilovat ve víře. Zajímavá je i Schmidova práce se světlem, které má být atmosférotvorné. V expozici je představen biedermeierský večer s bledým měsíčním svitem, modlitba je vykreslena podobně: „maličký Janíček zložil tiež ručičky svoje, a hľadel k nebu, a medzitým jasné svetlo mesiaca osvecovalo matku i dieťa, a odbleskovalo sa

²² Cyrill a Method 11, 1860, č. 9, s. 69 - 71. Jde o úpravu povídky, jejíž první vydání pochází z roku 1821. Srov. Das Johanniskäferchen. In: Erzählungen für Kinder und Kinderfreunde. 1Bd. Landshut 1821.

²³ R. 8, 1856, č. 8, s. 58 - 61, č. 9, s. 67 - 70.

v jejích slzách.²⁴ Svit svatojanské mušky připomíná hvězdu, která se blíží k oknu, a její světlo, onen „divný blésk“²⁵ napomůže odhalit zapadený kalendář, když „všetko sa vůkol nej svieti.“²⁶ Rovněž charakteristická je sevřenost, absolutní řízenost příběhu katolickou věroučnou dogmatikou (a to na úkor stránky beletristické). Ta má formu kázání jisté autority (zde soudce, k němuž se přidávají matka a sedlák, např. „Boh je otcem vdôv a sirôt, ale i jích mstiteľ“, „Jeho sväté oko bdie nad nami, nič sa náhodou nestáva“, „Keď je núdza najvätsia / Božia pomoc najbližšia“ atp.),²⁷ nebo modlitby, jindy přistupují lamentace, orodování, rozjímání, díkyvdání atp, čímž se text sblíží s modlitební knihou (jeho knihy byly s podobnou „nábožností“ čítány). Z toho vyplývá i výrazný ideový konzervatismus, odklon od světského bytí, resp. využívání světských motivů jen jako důkazu zjevené a zjevné Boží milosti, lásky, moudrosti Stvořitele, Otce, Učitele, Správce i Soudce v jedné osobě. Postavy - s výjimkou dětských - jsou tak jen hlasateli autorské vůle. To svědčí o synkretickém a polyfunkčním rázu Schmidových děl (mají posilovat, povzbuzovat ve víře, dojímat, bavit, poučovat atp.), která si zdaleka nekladou prvotní beletristické cíle, jakkoli s beletrizací pracují.

Faktura Učňayových povídek je naproti tomu jiná. Bylo by to možné dobře ukázat na „novelách“ a románech časopisecky publikovaných po roce 1856. V nich by se ukázalo, že Učňayovo dílo „treba označiť ako výsostne beletristické“ (J. Hudák).²⁸ Do té doby však byl - podle Jána Hudáka - tvůrcem „náboženských morálí“ kratšího rozsahu (povídka, úvaha, kázání apod.), což by mohlo napovídat užší kontakt s typem schmidovské povídky. K této etapě tvorby bychom mohli přidat i povídku Vratislav: mladý malíř odchází po smrti otce na zkušenou do světa. Na cestu dostává od matky poučení, aby se střežil špatných přátel. Vratislav slíbí, že se bude chovat tak, aby matce a milované Ludmile vždy „radost spravil“²⁹ Po třech letech se však vrací domů jako zhýralý opilec, upadá tělesně i mravně, ztrácí lásku milé i majetek. Dva skuteční přátelé se mu rozhodnou pomoci a do plánu zasvětlí i lékaře s matkou. Jednoho dne Vratislava opijí a poté mu namluví, že má zlomenou nohu. Během „léčby“ vystřízliví a trápen výčitkami svědomí svých činů lituje.

²⁴ Cyrill a Method 11, s. 70.

²⁵ Tamtéž.

²⁶ Tamtéž.

²⁷ Tamtéž, s. 71.

²⁸ Hudák, J.: Literárne dielo Michala Učňaya. Slovenská literatúra 20, 1973. č. 5, s. 494

²⁹ Katolícké noviny 8, s. 60.

S pitím přestává a je mu nakonec odpuštěno matkou i Ludmilou. Závěrečné kapitola pak přináší ex post líčení Vratislavových osudů v cizině, od malířských úspěchů až k nešťastnému pádu, kdy podlehl zlým „tovaryšům“, kteří ho ponoukali k pití pálenky.

Exemplifikační východisko a strategie jsou vlastní Učnayovi spolu se Schmidem, stejně jako kazatelské pasáže a demonstrativnost (Bůh „nechal mě upadnout, aby příklad a výstrahu na mně učinil druhým“³⁰). Přesto však existují velmi podstatné rozdíly, které - v rámci žánru mravoučné literatury - vylučují těsnější souvislost se schmidovskou sentimentální povídkou. Zde jsou: Učnay zvýrazňuje svůj ohled na čtenáře a jeho beletristické, vypravěčské potřeby. Jeho vypravěč do příběhu vstupuje jako komentátor, jenž se svými postavami rozmlouvá (srov. „Medzitym, aby nočnou dobou, neoziabol pod oknom, já zvědavost' jeho zasýtiti' chcem, keď mu pošuškáam...“³¹ reflektuje formu svého vyprávění a zdůvodňuje ji („preto aby dluhé opisovanie toto snad' aj zunovanie prítomné riadky čítajúcemu nespôsobilu, v krátkosti len pripomínam.“³² A v šesté, závěrečné kapitole sám vystupuje jako ochotný zprostředkovatel prosby, kterou „slyšal z úst Vratislava, takto ku mně mluviacemu...“³³ A závěrem se dokonce se svými „veľact.“ čtenáři loučí. Toto zvýrazňování čtenáře i vypravěče (srov. „odpustite veľact. čitateli príhody tejto, že už tretí raz vediem k domčeku...“³⁴ nemá se Schmidem nic společného. Rovněž kompozice usiluje o populárnost, atraktivitu a poutavost, čímž se sblíží s populární literaturou - vypravěč vstupuje in medias res, vzbudí napětí a teprve posléze vysvětlí okolnosti. Rovněž větší důraz je v příběhu položen na motivy světské a - jakkoli byl Učnay farář a literatura byla i jemu prostředek výchovy - invokace k Bohu, modlitby a „ruka Boží“ u něj nehrají tak dominantní úlohu jako u Schmidu. Hlavním užitným smyslem prózy je vlastně varování před následky „trunku“, jak to vložil v článku Slovo k verným ubídeného Ľudu podtatranského priateľom.³⁵ Celkově větší mírou střízlivosti, důrazem na adaptace světských látek, na dějovou dynamičnost příběhu, na časovou i prostorovou šíři (Schmid neopouští hranice Evropy, sahá jednak do její křesťanské „dávnovekosti“, jednak do současnosti, a to se přidržuje

³⁰ Tamtéž, s. 70.

³¹ Tamtéž, s. 59.

³² Tamtéž, s. 61.

³³ Tamtéž, s. 69.

³⁴ Tamtéž.

³⁵ Katolické noviny pro dom a cirkev 7, 1855, č. 12, s. 93 - 96.

německého prostředí), neboť se „vo všetkých svojich dielach inšpiroval historickými, exotickými a dobrodružnými námietmi“,³⁶ tím vším se výrazně odlišuje od Schmidta. Rovněž Učnaye vývoj opravdu šel od utilitarismu k beletrizování, k rozvíjení dobrodružných, milostných aj. příhod, což je konec konců protilehlé mravouce, navíc náboženské (a to snad může být i příčina, proč se - jako autor - po roce 1865 zcela publikačně odmíchl). Právě - ve srovnání se Schmidem - větší střízlivost, zřetel dobrodružný a beletristická šíře a větší látková volnost sblíží Učnaye s jinými představiteli mravoučné prózy minulého století, a to Gustavem Nieritzem (ve slovenském prostředí rovněž hojně překládaným, a to v době, kdy začíná Učnaye literárně tvořit) a Franzem Hoffmannem (jenž z této trojice německých triviálních beletristů kladl největší důraz na to, co zaznamenáváme u Učnaye a co sytí čtenářskou potřebu napětí, exotiky, happy endu).

Závěrem našeho příspěvku lze konstatovat, že studium i tzv. okrajových jevů v rámci jednotlivých národních literatur minulého století může přispět k diferencovanějšímu pohledu na literární kontakty, vztahy a společenství slovenských literatur (které jsou ve sledovaném období v případě mravoučné literatury zakládány relativně jednotou křesťanské ideologie a výchovou v duchu měšťanském) a může napomoci k osvětlení některých jevů, pokládaných doposud za neproblematické.

³⁶ Sabolová, D.: Ohlas Manzoniho Snúbencov na Slovensku, s. 135.